

1. INLEDNING

”Där jag är, är inte döden; där döden är, är inte jag”, skrev Epikuros. Men trots att han sedan länge är död, så är han fortfarande mitt ibland oss – åtminstone på så vis att hans berömda sentens inspirerat till ett under senare år mycket omdebatterat argument för att döden (uppfattad som själva den händelse som avslutar personens liv, snarare än exempelvis döendeprocessen) inte är något dåligt för den som dör. Argumentet kan formuleras på följande sätt: (1) Allting som är dåligt för en person är dåligt för henne vid någon tidpunkt. (2) Det finns ingen tidpunkt då döden är dålig för personen som dör. (3) Alltså är döden inte dålig för personen som dör.

En svarsstrategi utgörs av atemporalismen, enligt vilken döden är dålig för personen som dör, men utan att vara dålig för henne vid någon tidpunkt. Atemporalism medför ett förnekande av premiss (1). De flesta kritiker av argumentet förkastar dock i stället premiss (2). De vanligaste versionerna av denna strategi är konkurrentismen, enligt vilken döden är dålig för den som dör när den inträffar (och endast då); priorismen, enligt vilken döden är dålig för den som dör innan den inträffar (och endast då); och subsekventismen, enligt vilken döden är dålig för den som dör efter att den inträffar (och endast då). Anhängare av dessa läror hävdar ofta att alla andra händelser som är dåliga för en person – som att tappa bort sin tågbiljett eller att bli förgiftad – är dåliga för henne vid vissa tidpunkter snarare än andra, och att det vore otillfredsställande att göra döden till det enda undantaget.

Debatten om detta argument har delvis förts i *Filosofisk tidskrift*, med Karl Ekendahls artikel ”Död i tid och otid” som startskott.¹ Ekendahl försvarar epikurismen, tesen att argumentet övertygande visar att döden inte är dålig för den som dör. Lars Bergström å sin sida har uttryckt sympatier såväl för nästan alla andra positioner i diskussionen som för idén att det är något underligt med själva den bakomliggande frågan: När är döden dålig för den som dör? Här ska jag bidra med några kommentarer.

¹Ekendahl 2012. För övriga inlägg, se Bergström 2013, 2014a, 2014b och Ekendahl 2013.

2. RÄCKVIDD

Som Bergström påpekar är ovanstående formuleringar av de olika positionerna förenklade.² Ska positionerna uppfattas som teser om *varje* fall där en person dör, kanske till och med *varje möjligt* fall? Det beror nog på vilken av positionerna det är fråga om. Epikurister vill förmodligen säga att döden inte i ett enda möjligt fall är dålig för personen som dör (åtminstone förutsatt att det inte finns något möjligt scenario där en person överlever sin död och drabbas av något intrinsikalt dåligt, till exempel obehag, till följd av den). Men motståndare till epikurismen anser normalt inte att döden är dålig för den som dör i alla faktiska fall, och än mindre i alla möjliga fall. För om personens fortsatta liv skulle ha varit dominerat av svårt lidande, så verkar döden snarare vara någonting bra för henne. Detta antyder att vad konkurrentismen, priorismen respektive subsekventismen går ut på snarare är följande: Det *finns* fall – åtminstone möjliga sådana – där döden är dålig för den som dör, och i alla *dessa* fall är den dålig för henne när, innan, respektive efter att den inträffar (och endast då). På motsvarande sätt kunde atemporalism ses som tesen att det *finns* fall – åtminstone möjliga sådana – där döden är dålig för den som dör, och i inget av dessa fall är den dålig för henne vid någon tidpunkt. Som vi ska se är de olika positionerna dock i behov av ytterligare förtydliganden och modifieringar.

3. VÄLFÄRDSNIVÅER

Om en persons död är dålig för henne, varför är den detta? Enligt den så kallade deprivationsteorin, så är döden totalt sett dålig för den som dör om och endast om, och i den utsträckning som, hennes totala välfärdsnivå är lägre än den skulle ha varit om hennes död inte hade inträffat – det vill säga, i den utsträckning som den närmaste möjliga värld där hennes död inte inträffar är totalt sett intrinsikalt bättre för henne än den faktiska världen. Om vi för enkelhets skull förutsätter en okomplicerad form av hedonism om välfärd, så är enligt detta synsätt personens död dålig för henne ifall hennes totala överskott av lycka över lidande skulle ha varit större om hennes död inte hade inträffat. De flesta kritiker av det epikuriska argumentet (och dess slutsats) lutar sig mot något i stil med deprivationsteorin, och själv finner jag den också rimlig.³ Mot bakgrund

²Bergström 2013, s. 28, n. 19 och 2014b, s. 19, n. 5.

³Bergström (2014ba) hävdar att det i regel är så att om personens död inte hade ägt rum, så skulle personen ha dött strax efteråt, och deprivationsteorin medför då att döden på sin höjd är marginellt dålig för henne. Den som håller med om detta kan på lämpliga ställen i denna uppsats byta ut det jag säger om döden och andra händelser mot sakförhållanden som *att personen dör ung* eller *att personen dör till följd av den och den olyckan* och liknande.

av deprivationsteorin är det naturligt att tänka sig att svaret på frågan:

(A) När är döden dålig för personen som dör?

måste vara detsamma som svaret på frågan:

(B) När är personens totala välfärdsnivå lägre än den skulle ha varit om hennes död inte hade inträffat?⁴

Svaret på (B) verkar vara ”inte vid någon tidpunkt” (och detta även om personens totala välfärdsnivå är lägre än den skulle ha varit om hennes död inte inträffat), eller möjligen ”vid varje tidpunkt”. Till exempel kan hennes totala överskott av lycka över lidande i respektive värld inte gärna vara något som förändras över tid. Hon kanske är lyckligare i dag än i går, men den totala mängd lycka som hon samlar på sig under hela sin levnad – förflutna och framtida tidpunkter inkluderade – kan inte vara större i dag än den var i går.

Nu kan dock diskussionen om det epikuriska argumentet framstå som märklig. För med tanke på att konkurrentister, priorister och subsekventister vanligen är deprivationsteoretiker, så kan man i ljuset av ovanstående poäng undra hur de kan påstå att dödens dålighet faktiskt varierar över tid. Som jag nämnde i inledningen, så anser de dessutom ofta att alla icke-dödliga händelser, som är dåliga för oss, är dåliga för oss vid vissa tidpunkter snarare än andra. Men om en persons död är dålig för henne av den anledning som deprivationsteorin anger, så är rimligen även icke-dödliga händelser dåliga för henne av samma anledning: hennes totala välfärdsnivå skulle ha varit högre utan dem. Och detta är, återigen, knappast något som varierar över tid.

Men i själva verket begår konkurrentister, priorister och subsekventister inget misstag här. Den tolkning av (A) som förutsätts i debatten är inte (B), utan följande:

(C) När har personen en lägre *momentan* välfärdsnivå än hon skulle ha haft vid tidpunkten i fråga, om hennes död inte hade inträffat?

En persons momentana välfärdsnivå vid en viss tidpunkt, eller under en viss period, är en fråga om hur intrinsikalt bra hon har det just då. (Hedonister skulle säga att detta avgörs av mycket lycka och lidande hon upplever just då.) Svaret på (C) är inte givet, och korrekta svar på motsvarande frågor om icke-dödliga, dåliga händelser måste rimligen medföra att dessa händelser placerar personen på en lägre momentan välfärdsnivå vid vissa tidpunkter men inte alla. Om jag blir förgiftad i morgon, så får jag det förmodligen sämre vid vissa tidpunkter än jag annars skulle ha

⁴Se Feldman 1991 och Johansson 2012, s. 258.

haft det, men ingen av dessa tidpunkter föreligger under stenåldern eller min barndom eller år 2116.

Varken konkurrentismen, priorismen eller subsekventismen – eller atemporalismen – är alltså tänkta att dels säga att döden är totalt sett dålig för den som dör, dels ange när döden är totalt sett dålig för den som dör. Snarare är de tänkta att dels säga att döden är totalt sett dålig för den som dör, dels ange när personen har en lägre momentan välfärdsnivå än hon skulle ha haft (vid samma tidpunkt) om det inte vore för hennes död.

Liksom Ekendahl utgår Bergström till stora delar just från fråga (C), men några av hans synpunkter verkar förutsätta en annan tolkning av (A). Till exempel verkar han ha något i stil med (B) i åtanke när han antyder att det är något underligt med fråga (A).⁵ Med tolkning (C) är det dock svårt att se varför frågan skulle vara underlig. (Om atemporalismen är riktig, är då inte fråga (C) underlig? Nej, för det är långt ifrån säkert att atemporalismen är riktig, även om den är det. Den stingslige är dock välkommen att byta ut "När har ..." mot "När, om någonsin, har ...")

Bergström verkar även betrakta konkurrentismen som ganska rimlig, eftersom det låter vettigt att säga att döden är dålig när den inträffar.⁶ Jag håller med om att det verkar fullt naturligt att säga om någon vars död ligger i det förflutna att hennes död *var* dålig för henne, och om någon vars död ligger i framtiden att den *kommer att* vara dålig för henne. (Jämför med att det är fullt naturligt att säga: "Det du gjorde i går, det var moraliskt fel".) I en annan text har jag nämnt att konkurrentistens utsaga "när den inträffar (och endast då)" är ett korrekt, om än föga stimulerande, svar på följande fråga, som möjligen kan ses som en tolkning av (A):

(D) När inträffar personens död, som är dålig för henne?⁷

Bergström påpekar att detta inte hindrar att samma svar kan vara ett korrekt svar även på en annan fråga. Det är sant, och även den andra frågan kanske är en rimlig tolkning av (A). Men detta i sin tur hindrar inte att samma svar är ett orimligt svar på just fråga (C). Den som dör är knappast i regel på en lägre momentan välfärdsnivå just när hon dör än hon annars skulle ha varit.

Bergström tillskriver Ekendahl uppfattningen att intrinsikalt dåliga händelser är dåliga medan de inträffar.⁸ Detta tillskrivande förutsätter nog att vi talar om en annan fråga än (C). Ekendahl vill knappast säga,

⁵Bergström 2013, s. 28; jfr Bergström 2014b, s. 21.

⁶Bergström 2013, s. 23 och 2014b, s. 20–21.

⁷Johansson 2012, s. 261.

⁸Bergström 2014b, s. 18, n. 4.

rent generellt, att om exempelvis en intrinsikalt dålig smärtupplevelse inträffar vid en viss tidpunkt, så är hennes momentana välfärdsnivå vid den tidpunkten lägre än den skulle ha varit om hon inte hade haft upplevelsen. Det kan ju till exempel vara så att om hon inte hade haft den, så skulle hon även ha gått miste om några minst lika intensiva lyckoupplevelser som hon har vid tidpunkten. Vad Ekendahl säger i den relevanta passagen är att intrinsikalt dåliga händelser är *intrinsikalt* dåliga när de inträffar.⁹ Det kan diskuteras vad detta närmare bestämt innebär, men det är inte ett svar på (C).

4. AUGUST STRINDBERGS DÖD

Personligen är jag böjd att acceptera någon version av atemporalismen, om än inte i den starka form som angavs i avsnitt 2. Bergström kritiserar atemporalismen på bland annat följande sätt:

Strindberg dog 14 maj 1912. Anta att om han inte hade dött då, så skulle han ha dött 14 maj 1913 i stället. Och anta vidare att hans liv under det extra året skulle ha varit övervägande behagligt för honom . . . Kan det inte vara så, att Strindberg skulle ha haft det lite sämre *tidigare* i livet, om han inte hade dött 14 maj 1912? Att han dog lite senare i V* [den närmaste värld där han inte dog 14 maj 1912] berodde kanske på att han drack mindre alkohol i V* än i V [den faktiska världen], vilket tyvärr också gjorde att han fick lite färre behagliga upplevelser i V* under tiden före maj 1912. I så fall har vi ett motexempel till atemporalismen.¹⁰

Än så länge utgör dock inte detta fall ett motexempel till atemporalismen – det kräver ju snarare att Strindberg har det *bättre* i V* än i V före 14 maj 1912. Detta kan ordnas genom att lägga till antagandet att Strindbergs lägre alkoholkonsumtion i V* även gör att han har det bättre i V* än i V under vissa tidiga morgnar före 14 maj 1912.

Jag betvivlar att just detta exempel (med eller utan tillägget) ens är möjligt – och mer generellt att det kan vara så att om en persons död vid en viss tidpunkt inte hade inträffat, så skulle hon ha haft en påfallande annorlunda levnadsbana dessförinnan. Men det kan säkert finnas möjliga fall där personen skulle ha haft en *något* annan välfärdsnivå *alldeles* före tidpunkten i fråga, om hennes död inte hade inträffat. Det kan säkert också finnas fall där hon skulle ha haft en lite annan välfärdsnivå vid själva tidpunkten. Jag är därför inte beredd att omfamna atemporalismen, definierad som i avsnitt 2: ”Det finns fall – åtminstone möjliga sådana – där döden är dålig för den som dör, och i *inget* av dessa fall är den dålig för henne vid någon tidpunkt”.

⁹Ekendahl 2013, s. 47.

¹⁰Bergström 2014b, s. 19–20.

Det viktiga att bevara i atemporalismen, som jag ser det, är påståendet att en persons död kan vara totalt sett dålig för henne även om den inte är dålig för henne vid någon tidpunkt. Jag accepterar också påståendet att i de allra flesta fall där en persons död är totalt sett dålig för henne, inklusive de fall där den är totalt sett extremt dålig för henne (vilket är väldigt många fall), så är den inte dålig för henne vid någon tidpunkt. Även kombinationen av dessa två påståenden förtjänar rimligen namnet ”atemporalism”.

Man kan göra liknande anmärkningar om konkurrentismen, priorismen och subsekventismen. Däremot vill nog inte de flesta av dessa positioners anhängare gå med på att döden ens i vissa undantagsfall är dålig för den som dör utan att vara det vid någon tidpunkt. Som jag varit inne på, så är det enligt dem en fjäder i hatten att kunna gå med på premiss (1) i det epikuriska argumentet.

5. STRINDBERG SOM SUBSEKVENTIST

Bergström påpekar att det i exemplet ovan skulle ha varit bättre för Strindberg att leva vidare ett år till efter 14 maj 1912, och tycks se detta som ett skäl att tillskriva honom en neutral momentan välfärdsnivå under detta år.¹¹ Detta skulle ge subsekventisten rätt och atemporalisten fel. Men atemporalisten, som förnekar att Strindberg har någon momentan välfärdsnivå över huvud taget när han är död, kan väl redogöra för att det vore bättre för Strindberg att få leva ett år till med hänvisning till att Strindberg har en högre *total* välfärdsnivå i V^* än i V . (I sitt första inlägg säger Bergström, såvitt jag förstår, att den redogörelsen inte innebär någon större skillnad i sak mot att jämföra Strindbergs momentana välfärdsnivå i V och V^* efter 14 maj 1912.¹² Fast om argumentet ska visa att subsekventismen är rimligare än atemporalismen, så måste det väl här finnas någon skillnad i sak.) Om man godtar antagandena om att Strindbergs momentana välfärdsnivåer hade varit annorlunda före 14 maj 1912 om det inte vore för hans död (se förra avsnittet), så kan man i och för sig förneka detta. Man kan då hävda att om Strindbergs död inte inträffat, så skulle han ha haft det bra året därpå, men totalt sett skulle han ha haft det sämre. Men i så fall skulle det väl trots allt inte ha varit bättre, totalt sett, för Strindberg att leva vidare ett år till efter 14 maj 1912 – åtminstone inte givet deprivationsteorin. Är poängen i stället att det skulle ha varit bättre för honom *under det extra året* att leva då? Men detta är väl detsamma som att hans momentana välfärdsnivå är högre då, vilket ju är vad som skulle visas.

¹¹Bergström 2013, s. 27 och 2014b, s. 20.

¹²Bergström 2013, s. 27, n. 17.

Bergström säger att om Strindberg själv fick välja mellan V och V*, så skulle han betrakta sin momentana välfärdsnivå i V efter 14 maj 1912 som neutral.¹³ Men är Strindbergs uppfattning i frågan, som ju rör en subtil distinktion mellan neutral välfärdsnivå och avsaknad av välfärdsnivå, verkligen tillförlitlig? Fast idén är kanske främst att anledningen till att det vore *rationellt* av Strindberg att välja V* framför V måste vara att Strindbergs momentana välfärdsnivå efter 14 maj 1912 är högre i V* än i V. En del skulle nog dessutom anse att detta beslut är rationellt även om Strindbergs totala välfärdsnivå inte är högre i V* än i V. Men atemporalisten kan i så fall svara att förklaringen till beslutets rationalitet är att det är rationellt att välja en värld där ens framtida momentana välfärdsnivå är positiv framför en värld där man inte har någon – inte ens en neutral – framtida momentan välfärdsnivå.

6. AVSLUTNING

Till sist ett möjligt argument mot atemporalismen, som jag inte sett anföras av Bergström eller någon annan, men som anknyter till ovanstående diskussion. Någon kunde hävda att det som gör en icke-dödlig händelse, som inträffar vid en viss tidpunkt, totalt sett dålig för en person inte är att hennes totala välfärdsnivå hade varit högre om händelsen inte inträffat, utan att hennes momentana välfärdsnivå *efter* tidpunkten hade varit högre. Eftersom redogörelsen för dödens dålighet inte bör skilja sig från redogörelsen för icke-dödliga händelsers dålighet, så gäller detsamma döden, om den är dålig. (Enligt detta synsätt är alltså deprivationsteorin, i sin vanliga form, trots allt inte korrekt.) Det följer inte från detta att subsekventismen är sann, bland annat eftersom argumentet inte visar att vi har någon momentan välfärdsnivå efter att vi har dött – argumentet är alltså förenligt med epikurismen. Däremot följer det att atemporalismen är falsk.

Det återstår att visa att detta synsätt på vad som gör händelser totalt sett dåliga för oss är rimligare än alternativen, såsom att – liksom deprivationsteorin – hänvisa till total välfärdsnivå. (Jämför med oenigheten i normativ etik om huruvida det bara är de olika handlingsalternativens respektive följder för vad som händer *efteråt* som är det viktiga.) Det är inte det lättaste. Å andra sidan är det inte heller lätt att visa det omvända. Så vi atemporalister bör inte vara alltför säkra på vår sak.

LITTERATUR

- Bergström, Lars. 2013. "Döden och tiden". *Filosofisk tidskrift*, nr 1.
 ———. 2014a. "Döden som förlust". *Filosofisk tidskrift*, nr 1.

¹³Bergström 2014b, s. 20.

———. 2014b. "Epikuros och döden". *Filosofisk tidskrift*, nr 2.

Ekendahl, Karl. 2012. "Död i tid och otid". *Filosofisk tidskrift*, nr 3.

———. 2013. "Döden igen". *Filosofisk tidskrift*, nr 4.

Feldman, Fred. 1991. "Some Puzzles about the Evil of Death". *The Philosophical Review* 100, s. 205–27.

Johansson, Jens. 2012. "The Timing Problem". I *The Oxford Handbook of Philosophy of Death*, red. B. Bradley, F. Feldman och J. Johansson, s. 255–73. Oxford: Oxford University Press, .